

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ВА УЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Қулдашев Абдумалик Устаевич

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14552400>

ARTICLE INFO

Received: 19th December 2024

Accepted: 20th December 2024

Published: 24th December 2024

KEYWORDS

ҳоқим ёрдамчиси, маҳалла
ёшлар етакчиси, тарбия,
хуқуқбузарлик, бола, маҳалла,
мамлакатимизда ёш етук
кадрларни сифатли тайёрлаш ва
уларни келажагимизнинг янада
юқори марраларга олиб чиқадиган
инсонлари этиб тарбиялаш
асослари, жамоатчилик
ҳамкорлиги ва назорат.

ABSTRACT

Мазкур мақолада вояга етмаганлар томонидан содир этилаётган хуқуқбузарликларнинг илмий таҳлили ҳамда хуқуқбузарликларнинг профилактикаси тушунчалари ва маҳалла ҳамда кенг жамоатчилик вакиллари, тегишли идора масъулларини жалб этган ҳолда профилактик тадбирларни тизимли амалга ошириш мақсадга мувофиқ деган фикр илгари сурилган.

Мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлодни замон талаби асосида Янги Ўзбекистоннинг етук кадрлари сифатида тайёрлаш ва уларни келажагимизнинг янада юқори марраларга олиб чиқадиган инсонлари этиб тарбиялаш билан бир қаторда, уларни хулқини, одобини, миллий анъаналарга мос ҳолда тарбиялаш ҳамда жиноят йўлига кириб қолишнинг барвақт олдини олиш ва турли иллатлар таъсирига тушишидан сақлаш мақсадида мамлакатимизда бир қатор ислохотлар амалга оширилмоқда.

Вояга етмаганлар томонидан содир этилган ўғрилиқ, босқинчилик, қасддан баданган оғир шикаст етказиш, талончилик, қасддан одам ўлдириш, кибержиноятчилик ва турли химикатлар истеъмол қилиш оқибатида содир этганликлари учун жиноий жазога тортиладиган безорилик ҳолатлари билан боғлиқ жиноятлар содир этилаётганлиги кузатилган.

Ўтказилган тадқиқотларда хулқи ёмон болалар муаммоси, уларнинг тарбияси хулқ-атвори нобоп, нопок ҳаёт кечирувчи нотинч оилалар, бузуқ кимсалар масаласи билан боғлиқ деб ўйлаймиз. Тўғри, катталарнинг ахлоқи ва хатти-ҳаракатларига қараб бола тарбияланади. Аммо, нега энди баъзи ўсмирлар дўст излаб спорт майдончаси ёки мактабдан ташқари муассасаларга, кутубхона ёки тўғаракларга бормай, кўчада санғишади?

Имкони бориша пул топиб, интернет, компьютер, видео салонларга ёки турли химикат дориларни истеъмол қилишга ўз азиз вақтларини ва умрларини фойдасиз сарфлашга ҳаракат қиладилар ва ўзи истаган ишини қилиб, хоҳлаган ўйинини ўйнайди, чет эл жангари ёки порнографик мазмундаги турли фильмларни томоша қилиш ва бошқа жирканч ўйинларни ўйнаш билан вақтларини ўтказишади. Бу эса ўз навбатида, ёшларимизни келгусида етук инсон бўлиб улғайишларига тўсқинлик қилади.

Демак, кўча ўз “ахлоқсиз кодекси”га эга бўлиб, унда ёшларнинг тарбиясига салбий таъсирини ўтказиши билан бир қаторда ёш жиноятчининг “бошланғич” мактабига айланиши мумкин.

Жумладан, жиноят содир этган вояга етмаганлар ўртасида ўтказилган сўров анкеталарига кўра, уларнинг 18,6 фоизи асосий вақтларини видеобарларда фильмлар томоша қилиш; 12,3 фоизи карта ёки қимор ўйнаш; 32,5 фоизи спиртли ичимликлар, наркотик моддалар истеъмол қилиш; 34,3 фоизи кўча ва бозорларда мақсадсиз юрганликлари аниқланган¹.

Вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятларнинг аксарияти спиртли ичимликлар истеъмол қилинган ҳолда содир этилганлиги аниқ аянчли ҳолдир. Масалан: уларнинг жой бўйича: 14,3 фоизга спиртли ичимликларни оилада, 5,4 фоизи мактабда ёки ишда, 46,8 фоизи дам олиш жойларида, 33,6 фоизи бошқа жойларда.

ёш бўйича: 6,1 фоизи – 11,13 ёшда, 10,1 фоизи – 14 ёшда, 22,2 фоизи – 15 ёшда, 30,3 фоизи – 17 ёшда истеъмол қилиши кўрсатилган.

Маълумки, спиртли ичимликлар истеъмол қилиш билан жиноят содир қилиш орасида ҳар доим ҳам узвий алоқа бўлган. Алкоголизм ва жиноятчилик бир-бирини қўллаб-қувватлайдиган иллатдир.

Шундай экан, вояга етмаганларнинг жиноят йўлига кириб қолиш сабабларини ўрганиш бўйича ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра умумий ҳисобда, тахминан йигирма фоиз киши ота-она, ўн беш фоизи мактаб, ўн фоизи ички ишлар органлари, ўн беш фоизи эса телевидения, видеони айбдор, деб жавоб берганлар².

Вояга етмаганларнинг ота-оналари, дўстлари, ўқитувчилар, маҳалла қўмиталари, қўни-қўшнилари уларнинг ёмон ишлар билан шуғулланаётганликларини билганлар, аммо ушбу гуруҳдаги шахсларнинг фаолиятига таъсир қилиш, ташкилотчиларини аниқлаш ва уларга нисбатан қонуний чоралар кўриш юзасидан ҳеч қандай иш олиб бормаганликлари оқибатида, аксарият вояга етмаганлар илгари судланган шахслар таъсирига тушиб қолганлар ва жиноят содир этишга мажбур бўлган.

Шундай экан, вояга етмаганларнинг илгари судланган шахслар билан яқин муносабати мактаб ва ота-оналарнинг назоратини сусайтиради, ижтимоий фойдали алоқаларнинг йўқолишига олиб келади, маълумоти ва маданий даражасининг кўтарилишига халақит беради.

Амалиёт ходимлари билан ўтказилган дарс жараёнлари доамида сўралган вояга етмаганларнинг аксарияти уюшган гуруҳ таркибида муқаддам судланганлар бўлганлигини айтишган. Бу борада вояга етмаганлар муқаддам судланган шахсларга ўзларини тенглаштираётганликлари аксариятлари, уларни кучли, лидер ёки бақувват деб билиб, улардан қўрқишликларини билдирганлар.

Бугунги кунда олимлар томонидан вояга етмаганлар жиноятчилигини олдини олиш бўйича кўплаб илмий тадқиқот ишлари амалга оширилмоқда.

Бу борада дунёнинг барча давлатларидаги йилдан-йилга содир этилаётган жиноятчилик ҳолатлари олимларимиз томонидан ўрганилмоқда. Ушбу тадқиқотлар жараёнида, жиноятлар сони ошиб, содир этилган жиноятларнинг 30-40 %ини вояга

¹ Зарипов З.С., Кержнер М.Ю., Мурадов О.Б. Вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш социологияси. ҳуқуқ Право, Law. 2003,4(24).25-286.

² Тоҳир Малик. Жиноятнинг узун йўли (Ким айбдор?) рисола. Т.; “Истиқлол”-2004. 14-б.

етмаганлар томонидан содир этилаётганлиги кузатилмоқда ва илмий таҳлил қилинмоқда. Жумладан, АҚШда 32 %, Буюк Британияда 40 %, Германияда 38 %ни ташкил этмоқда³. Марказий ва Шарқий Европа, Марказий Осиё минтақасида ҳар йили 5000 нафар вояга етмаганлар жазони ижро этиш муассасасига юборилмоқда⁴. БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясида (1989йил) бирорта ҳам бола ғайриқонуний равишда ёки ўзбошимчалик билан озодликдан маҳрум этилмаслиги, болани ҳибсга олиш, ушлаб туриш ёки қамоққа олиш қонунга мувофиқ амалга оширилиши, фақат фавқуллодда чора сифатида ва мумкин қадар қисқа муддатга тайинланишининг белгиланганлиги вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда улар томонидан содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш бугунги кундаги долзарб масалалардан бири эканлиги олдинга ташланмоқда.

Биз ўз юртимизда вояга етмаганлар жиноятчилигига қарши курашиш, унинг олдини олиш, миқдорини минимал даражагача пасайтиришда профилактик чоратadbирларнинг илмий асосларини яратиш ва бу йўналишдаги фаолиятни янада такомиллаштириш билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор қаратсак, мақсадга мувофиқ бўлади.

Қуйидаги профилактик тадбирларни самарали амалга ошириш орқали, вояга етмаганлар томонидан содир этилиши мумкин бўлган ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олишга эришиш лозим:

Жумладан:

- мактабгача ва мактаб таълим муассасаларида вояга етмаганлар ўртасида оилага, Ватанга садоқат руҳини шакллантириш борасидаги дарс жараёнларини йўлга қўйишликни;
- вояга етмаганларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини оширишни таълим муассасаларидан бошлашни;
- инспектор психологларнинг масъулятини янада ошириш мақсадида уларга аниқ вазифалар белгилаб беришни;
- инспектор психологларнинг ваколатларини кенгайтиришни;
- мактабгача ва мактаб таълим муассасаларида ҳуқуқбузарликларни олдини олишга қаратилган турли тадбирларни йўлга қўйишни;
- вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишдаги фаол ўқитувчи ғоясини яратишни;
- маҳалаларда ёш китобхонлар тўғараклари ташкил этилиб, ҳар ойда бир маротоба маҳалла фаоллари, кўча ва уй бошчилари ҳамда ўқитувчилар иштирокидаги ҳайъат аъзолари томонидан ҳар бир маҳалла ва кўча, кўп қаватли уй кесимида баҳолаш ҳамда рағбарлантириш гуруҳларини шакллантиришни;
- таълим тизимида фаолият олиб бораётган шифокор (ҳамшираларни) масъулятини ошириш ва штат бирликларини кенгайтириш орқали ҳар бир қиз боланинг турмуш тарзи ва гигиенаси ҳамда оилавий шарт-шароитларини мукамал

³ www.un.org.

⁴ <https://news.un.org/ru/story/2020/02/1373191>.

ўрганиб бориш ҳамда эрта турмушга бериш ҳолатларни олдини олишдаги ҳамкорликни кучайтириш каби аниқ мажбуриятларни юклаш;

- вояга етмаганларга нисбатан тайинланадиган жиноий жазоларни янада либераллаштириш билан боғлиқ фикр ва ғояларни юқорида келтирилганларни инобатга олган ҳолда тавсия этаман.

Бугунги кунда шиддат билан ўзгариб бораётган муайян шароитларнинг хусусиятларини инобатга олган ҳолда вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олиш мақсадида тавсия этилаётган чора-тадбирлар жуда кўп ва хилма-хилдир. Уларнинг барчасини умумлаштириб ва таҳлил қилган ҳолда айтиш мумкинки, бугунги кунда таълим ва ўқув муассасаларининг ўқувчилари мавжуд айрим муаммоларнинг ҳал этилмаганлиги натижасида улар томонидан турли хил жиноят содир этилмоқда

Мавжуд муаммоларни вужудга келиш сабабларига тўхталадиган бўлсак:

- боланинг бўш вақтини ота-она ва оила аъзолари (опа, ака, сингил ёки катталар) етарли даражада назорат қилмаслиги ёки боқувчиси йўқлиги оқибатида содир этилган. Ушбу ҳолатлар таҳлил қилинганда соат 14.00 дан 19.00 гача мактаб ўқувчиларида бўш вақтнинг юзага келиши ва бу вақтда уларнинг назоратсиз қолиши. Бу эса ўз навбатида, вояга етмаганларнинг тўғри келган шахслар билан танишишига, турли хил салбий йўналишга эга бўлган шахс ёки гуруҳ таъсирига тушиб қолишига ёки турли химикат, алгоголь, тамаки маҳсулотларини шунчаки қизиқиш деб истеъмол қилган ҳолда ўрганиш орқали ружу қўйишга замин яратилади;

- бола кўлига телефон бериш яхши, лекин у ўз устида мақсадли манзилли ишлатмаслигига йўл қўйиши оқибатида нима қилишини тасаввур қилинг. Масалан, турли жангари ўйинлар ўйнаши ёки порнографик мазмундаги фильмлар кўришига олиб келса, бундай ҳолатлар болада қандай эҳтиёжлар пайдо бўлишини ҳис қилиш ҳар бир ота-она ва тарбиячиларнинг ҳамда маҳалланинг асосий вазифаларидан бири бўлиши керак;

- бола тарбиясида ота-онанинг асосий вақтлари оила боқиш ва ишлаш билан шуғулланишга сарф қилиниб, бола тарбиясига вақтининг йўқлиги ёки етишмаслиги;

- ўқувчиларнинг бўш вақтини унумли ўтказиш учун мактабларда тўғарақларнинг етарлича ташкил этилмаганлиги. Тўғри, ҳозирги кунда мактабларда “одоб дарси” ташкил этилган. Лекин болага бир ҳафтада бир-икки соатни ташкил этувчи бу дарсда одоб бериш жуда мушкул.

Юртбошимиз Ш.М.Мирзиёевнинг таъбири билан айтганда, биз ҳали ҳам болаларнинг ҳуқуқий тарбиясига талаб даражада эътибор берилмаётганлигини ва мактаблардаги ўқув дастурларида қонунларни, ҳуқуқий тизимининг асосларини ўрганишга юзаки қараб келинаётганлигини таъкидлаб келмоқдалар.

Биз кўп ҳолларда жиноят қилиш бир жиҳатдан, қалби нопок, нияти бузуқ кимсаларнинг салбий таъсири бўлса; иккинчи томондан, фарзандларимиз маънавий-ахлоқий жиҳатдан ғўр, ғоявий жиҳатдан чиниқмаган эканлиги оқибатидир, деб ҳисоблаймиз ва беэътибор бўламиз ва бу иллатга қарши курашишда сусткашликка йўл қўямиз.

Натижада болалар ўз юрти у ёқда турсин, ота-оналари бошига ҳам оғир ташвиш солишини унутмаслигимиз керак.

Айнан:

- мактаб билан ота-оналар алоқасининг тўғри йўлга қўйилмаганлиги. Агар ўсмирнинг наша ёки турли химикатлар, дорилар чекаётганлиги, истеъмол қилаётганлигига шубҳа туғилса ёки бошқа ҳуқуқбузарлик содир этган бўлса, бу ҳолат ўз исботини топса, ота-онаси чақиртирилиб, мазкур нохушлик билдирилса қандай жавоб бўлишини тасаввур этиб кўринг? Ота ёки онанинг аксарияти “Огоҳлантирганингиз учун раҳмат”, демайди,

аксинча “Бу бола менинг болам, нукул ёмонлайсиз”, деб жанжал кўтаради⁵;

- ўқитувчиларни ота-оналарга боласи ҳақида билдирилган танқидла-рини тўғри қабул қилмасдан уларга нисбатан содир этилаётган безориликлар;
- боланинг носоғлом оилада тарбия топиши. Мактабда “сўқиниш ёмон иллат” дейилса-ю, уйда отанинг тили сўқинишдан бўшамаса. Бола қайси тарбияни олади?;
- маҳалла ҳуқуқ тартибот маскани ёки таянч пунктлари ҳудудида ташкил этилган спорт майдончаларига вояга етмаганларни жалб этиш бугунги кун талаби асосида эмаслиги;
- вояга етмаганлар билан ишлаётган ходимлар, инспектор психолог-лар, ҳоким ёрдамчилари, маҳалла ёшлар етакчилари, маҳалла, спорт соҳаси мураббийларининг кундалик машаққатли ишга қобилиятсизлиги ёки астойдил ишлашни истамаслиги;
- болани ҳаддан ортиқ эркалаш ва ўз ҳолига қўйиш ёки турли тадбиркорликка йўналтириш яхши эмас, балки ҳар жабҳада меъёрида бўлиши унга таълим-таърибияни лозим даражада ўргатилмаганлиги сабаб бўлмоқда;
- бола томонидан ноқонуний равишда олиб келинган пул ёки қимматбоҳо нарсаларни қаердан олинганлигини суриштирмасдан ишлатиш, ёки бу ҳолатни яширишга уриниш;
- боланинг жиноий гуруҳлар билан бевосита алоқада бўлиши ёки муайян шароитларда бундай гуруҳ аъзоларининг болага таъсири.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги профилактик тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади:

- ёшларнинг бўш вақтини тўғри ташкил этиш мақсадида маҳалла ҳокимият органлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари, ҳоким ёрдамчилари, ёшлар етакчилари, инспектор психологлар, шунингдек ўқув муассасалари билан ҳамкорликни кенг йўлга қўйиш;
- оммавий ахборот воситалари кўмагидан фойдаланган ҳолда вояга етмаганлар жиноятчилигини олдини олиш бўйича тарғибот ва ташвиқот ишларини янада такомиллаштириш;
- қаровсиз қолган вояга етмаганларни аниқлаш ва уларга тегишли ёрдамларни беришда бошқа соҳа ва давлат идораларининг масъул ходимлари билан ҳамкорликни кенг йўлга қўйиш;
- фарзандлар тарбиясига етарлича эътибор бермаётган ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар билан ҳуқуқий суҳбатлар ўтказиш;
- она-онаси йўқ қаровсиз қолган вояга етмаганларни турмуш тарзини ўрганиб бориш ва назоратга олиш;
- спиртли ичимлик ва тамаки маҳсулотлари билан боғлиқ савдо фаолияти билан шуғулланаётган вояга етмаганларни аниқлаш ҳамда бундай ҳолатларни олдини олиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш;
- балоғат ёшига етмаган шахсларга таълим муассасаларининг ходимлари, диний идора вакиллари ва кўча ҳамда уй бошчилар, отинойилар ҳамда кенг жамоатчилик вакиллари билан ҳамкорликда тарбия ўчоғини очмоқ, унда яхши, ёмон, ҳалол, ҳаром ва инсоф, ор-номус, ака-ука ҳамда маҳалладошлар ва бошқа фуқаролар билан бўлган мулоқотларни ва Ватанни севишни ўргатишда кўмаклашиш;
- ёшлар ижтимоий ҳаётимизда юз бераётган ўзгаришларни тўла англай олмайдиган демографик гуруҳ эканлигини инобатга олган ҳолда уларда ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билим, қонунларга риоя қилиш хислатларини уйғотадиган ҳуқуқий тарбия беришни янада кучайтириш;
- маҳаллаларда турли спорт тадбирларини ўтказишда кўмаклашиш;
- ёшлар ва болалар ўртасида китобхонликни ривожлантириш билан боғлиқ тадбирларда қатнашиш ҳамда рағбатлантириб бориш билан боғлиқ фаолиятни йўлга қўйиш;

⁵ Тоҳир Малик. Жиноятнинг узун йўли (Ким айбдор?) рисола. Т.; “Истиқлол”-2004. 14-б.

- сарторошхоналарда ва маиший хизмат дўконларида кутубхоналарни ташкил этиш ҳамда яхши китоб ўқиган болаларга текин сочларини олиш билан боғлиқ амалий ёрдамлар кўрсатиш мақсадида асосий муаммолар даражасига ушбу масалаларни олиб чиқиш.

Бугунги кунда ёшлар ва болалар тарбиясида маҳалланинг ўрни беқиёс. Бу борада ҳар бир маҳаллаларда гуруҳлар тузилиб, унга кўча ва уй бошчилари ҳамда ҳаж ва умра сафарига боровчи ва бориб келган фаол фуқароларимиз томонидан, болалар онгига биз кимларнинг авлодлари эканлигимизни яна ва яна қатъият билан такрорлаш ва болалар ҳамда ёшлар онгига жиноятчилик, хусусан гиёҳвандликнинг зарарини сингдиришда миллий қадриятларимизни сарчашмаси бўлмиш шариат нормаларини ҳам тушунтирмоғимиз лозим. Пайғамбаримиз (с.а.в) “ҳар бир маст қилувчи нарса ҳаром”, дейдилар. (Имом Муслим ривояти). Яна бир ҳадиси шарифда огоҳлантирадиларки: “ҳар ким ўзини ўзи заҳар билан ўлдирса, қиёмат куни жаҳаннам ўти билан азобланади” (Имом Термизий ривояти)⁶.

Ҳолбуки, азалдан вояга етмаганлар жиноятчилигини олдини олишда таълим ва тарбия муҳим аҳамият касб этган.

Албатта, бизларга боболаримиз томонидан қолдирилган буюк хикматлар ва тавсияларга амал қилишни ёшларга ҳар биримиз эринмасдан ўргатсак ва ал-Бухорий бобомизнинг ҳадисларини ёд олдирсак, Юртбошимиз айтганларидек, биз дунёда янада мовий порлоқ юқори даражаларга чиқамиз.

INNOVATIVE
ACADEMY

⁶ Абдулазиз Мансур. Ислом гиёҳвандликка қарши. Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат Нашр, 1999. 5-6.